

**WYDZIAŁ ARCHITEKTURY
POLITECHNIKA ŚLĄSKA**

ROZPRAWA DOKTORSKA

TEMAT:

**Typologia stylowa rezydencji szlacheckich
na obszarze Śląska Cieszyńskiego**

AUTOR:

MGR INŻ. ARCH. MAŁGORZATA SOKÓŁ

PROMOTOR:

PROF. DR HAB. INŻ. ARCH. MAGDALENA ŻMUDZIŃSKA-NOWAK

Gliwice 2023

STRESZCZENIE PRACY DOKTORSKIEJ

mgr inż. arch. Małgorzaty Sokół

pt.: **Typologia stylowa rezydencji szlacheckich na obszarze Śląska Cieszyńskiego**

Temat podjęty w pracy jest próbą opracowania monograficznego scharakteryzowania i przeanalizowania rezydencji ziemskich na terenie dawnego Księstwa Cieszyńskiego zawierającego ich analizę typologiczną. Księstwo to, jako w pełni lub w części niezależny byt polityczny istniało w latach 1290–1918 i jest to czasowy zakres przedmiotowej pracy. Na przestrzeni wieków, na obszarze Księstwa Cieszyńskiego, a także ziemi cieszyńskiej, wytworzyła się specyficzna forma kultury miejscowej, którą cechują odmienność i regionalność z dużym bogactwem jej form materialnych. Jednym z elementów kultury materialnej tego regionu jest jego architektura. Rezydencje szlacheckie Księstwa Cieszyńskiego, stanowią przejaw jednolitej formuły rozwoju tego bytu politycznego. Stanowią one też ślad wielokulturowego dziedzictwa tej ziemi. Analiza architektoniczna wybranych obiektów oraz próba usystematyzowania pozostałych siedzib szlacheckich na Śląsku Cieszyńskim stanowi bazę do obserwacji zmian zachodzących w tych obiektach, począwszy od ich utrzymania, konserwacji, przez adaptację na potrzeby innych funkcji. Ale również niejednokrotnie powolnego ich niszczenia wobec braku woli ich użytkowania lub też braku współdziałania ze strony państwa jako ich opiekuna. Dodatkowo praca ta daje możliwość bardziej synkretycznego spojrzenia na analizowaną problematykę rezydencjonalnej architektury cieszyńskiej z jednej strony a inwentaryzację stanu tych siedzib szlacheckich z drugiej.

Problem naukowy pracy zdefiniowano jako uzupełnienie istniejącego braku wiedzy w zakresie całościowego i wnikliwego opracowania naukowego dotyczącego wszystkich rezydencji Księstwa Cieszyńskiego w okresie jego istnienia. Aktualne opracowania są wycinkowe, a materiały źródłowe rozproszone. Istnieją jedynie pogłębione monografie odnoszące się do poszczególnych obiektów. Prowadzone były także, w ograniczonym zakresie, prace dotyczące ogólnej inwentaryzacji analizowanych obiektów, przeprowadzone jedynie na terenie Czech. Natomiast w Polsce nawet ogólna inwentaryzacja obiektów rezydencjonalnych Księstwa Cieszyńskiego nie była prowadzona.

Na podstawie analizy materiałów źródłowych, w tym źródeł typologicznych przyjęto analizę obiektów w zakresie trzech grup podstawowych: zamek, pałac i dwór. Obiekty te zdefiniowano w sposób funkcjonalistyczny. Samo pojęcie rezydencji określono jako założenie realizujące funkcję mieszkalną i funkcję reprezentacyjną. W przypadku zamku wypracowano następującą definicję tego założenia: jest to założenie obronno-reprezentacyjno-mieszkalne, pochodzące z okresu średniowiecza lub będące naśladownictwem takiego, charakteryzujące się ciągłym obwodem obronnym, będący dziełem militarnym, czyli pozwalający na aktywną realizację funkcji obronnej. W przypadku pałacu opracowana definicja określa pałac jako: duży budynek

lub zespół budynków i budowli, wokół którego nie identyfikuje się żadnych, bezpośrednio związanych fortyfikacji, i który przeznaczony jest także do realizacji funkcji publicznej (sprawowania władzy). Dwór oznacza budynek, wokół którego nie identyfikuje się żadnych fortyfikacji, jednocześnie będący rezydencjonalnym centrum gospodarstwa ziemiańskiego, tworząc dominantę w swoim krajobrazie dworskim.

W wyniku przeprowadzonych badań wskazano 179 lokalizacji, w których występują lub występowały obiekty rezydencjonalne stanowiące własność szlachecką. Dla powyższych lokacji zidentyfikowano w sumie 329 obiektów podstawowych (zamek, pałac, dwór i folwark) oraz 19 obiektów pobocznych (6 obiektów myśliwskich, 11 kamienic i 2 obiekty tylko mieszkalne - wille). Ze wskazanej liczby w różnym stanie technicznym istnieją obecnie 72 obiekty główne oraz 5 obiektów myśliwskich, 7 kamienic oraz 1 obiekt mieszkalny. Określono też czasowo-ilościowe dane związane z powstawaniem badanych obiektów rezydencjonalnych. W wieku XIII powstało 16 obiektów, w wieku XIV - 21, w wieku XV - 16, w wieku XVI - 26, w wieku XVII - 35, w wieku XVIII - 186, w wieku XIX - 81, w wieku XX - 3. W podobny sposób opracowano czasowo-ilościowe dane związane z likwidowaniem badanych obiektów rezydencjonalnych. W wieku XIII został zlikwidowany 1 obiekt, w wieku XIV - 0, w wieku XV - 4, w wieku XVI - 22, w wieku XVII - 15, w wieku XVIII - 21, w wieku XIX - 47, w wieku XX - 139, w wieku XXI - 7. Wśród poszczególnych typów obiektów rozpoznano 16 zamków, z tej liczby 4 zostały przebudowane na obiekty nowożytnie (pałace) a 11 przestało istnieć lub istnieją tylko ich niewielkie pozostałości (jak w Cieszynie). W zwartej formie istnieje jedynie zamek w Śląskiej Ostrawie, który jednak jest XX-wieczną rekonstrukcją. Zidentyfikowano także 35 dworów obronnych (średniowiecznych, rycerskich). Z tej liczby przebudowanych na dwory nowożytnie zostało 25 obiektów. Bezpowrotnie zniknęło 8 obiektów. W substancji budowlanej istniejących obiektów zachowały się elementy dwóch dworów rycerskich. Rozpoznano również 5 pałaców: arcyksiążęcy w Cieszynie oraz 4 związane z państwami stanowymi: bielskim w Bielsku, bogumińskim w Chałupkach, frydeckim we Frydku i frysztackim we Frysztacie. Z liczby ustalonych 110 dworów nieśredniowiecznych istnieje obecnie 47 obiektów w różnym stanie technicznym.

Ze względu na istniejącą liczbę obiektów danego typu zdefiniowano jedynie wzorzec dworu z obszaru badań. Zgodnie z dokonaną analizą typowy budynek dworski był murowany, jednopiętrowy, ze średnią liczbą osi fasady 7. W przypadku obiektów tego typu dominuje dach 4-spadowy pokryty dachówką. Zdefiniowano także podtypy dworów zidentyfikowane w ramach pracy (dwór parterowy, kasztel, kasztel dziedzińcowy, pałac ziemiański). Badania prowadzone w pracy pozwoliły także na powtórne zdefiniowanie typów niektórych obiektów z obszaru badań.

Elementem pracy była analiza założenia zamkowego na Wzgórzu Zamkowym w Cieszynie gdyż wcześniej nie napotkano opracowania tego typu. W rezultacie badań wskazano na cztery fazy istnienia zamku: faza grodowa (od X wieku), faza fortalicji (od XII wieku), faza zamkowa (od XIV wieku) i faza twierdzy (od XVI wieku). Na podstawie przeprowadzonych badań postawiono tezę, że poza zamkiem górnym i dolnym istniał także zamek średni i wskazano jego lokalizację posługując się wynikami dotychczas prowadzonych prac archeologicznych oraz ikonografią założenia.